

TANÁR VAGY ÉRTELMSÉGI?

(Töprengés és — óhatatlanul — vita is az értelmiségről, a magyartanárokról, körülményeinkről, a provincializmusról — önmagunkról)

GEROLD LÁSZLO

„A szociográfiákról azt tartják, hogy leginkább nem azok olvassák, akikről íródtak. Pedig dolgozatomat éppen azoknak szántam, akikről írtam” — áll a Hatvan magyartanár (*Hid*, 1969. 4. szám) című művelődés-szociográfiai pillanatfelvételem záró mondatában. S hozzá kell tennem: valóban így is gondoltam. Elsősorban a magyartanároknak szántam ezt a dolgozatot, részletfelmérést. Nem azért, mert *ró!uk* szól, ők nyilatkoznak meg, vallanak benne „önmagukról, érdeklődési körükről, ízlésükről, munkakörülményeikről, a vajdasági kultúráról, ehhez való viszonyukról, valamint környezetükről, az értelmiség, a községi vezetők viszonyáról a művelődéshez, a magyar szakosokhoz”, hanem mert „egész kulturális politikánk aránylag szűk, de annál jelentősebb hordozórétegéről van szó: a magyar nyelvet és irodalmat tanítókról, tehát az anyanyelvi műveltség letéteményeseiről, akiknek munkájától, magatartásától nagyon sok függ, s kiknek tevékenységét nem a jelen, hanem a jövő fogja igazolni, vagy kétségbe vonni” (Bori Imre: Hatvan magyartanár, *Magyar Szó*, 1969. július 27.).

Ezért szántam mindenekelőtt azoknak, akik közvetlenül, válaszaikban, beszélgetések során vagy közvetve, alaptévékenységük, hivatásuk, munkájuk szerint szereplői a dolgozathoz élénk rajzolódó helyzetképnek. S ezért érdekelt a magyartanárok — és természetesen mások — reagálása. Vajon sikerült-e ezzel a kis kavicszal hullámokat verni a passzivitás, a félreállítás, a befelé fordulás állóvizén? Sajnos, úgy látszik: nem. Legalábbis a tanárok részéről nem, mert az egyetlen Tőke Istvánt kivéve teljes némaság fogadta a Hatvan magyartanár-t.

Röviden emlékeztetnék az előzményekre: hatvan magyar szakos pedagógusnak küldtem el 1968 szeptemberében egy ötven kérdésből álló kérdőívet. A válaszadók és a felkeresettek száma összesen huszonnégy. Ez mindenképpen kevés, hiszen a legszemélyesebb ügyük, hivatásuk felől kérdeztem őket. Lényegében — később — kétféle magyarázatot kaptam hallgatásukra: egyrészt „a szeptember nálunk a legnehezebb és a legbonyolultabb feladatokkal teli hónap”, másrészt azért nem töltötték ki a kérdőívet — s ez főleg az idősebbekre vonatkozik —, mert pedagógiai múltjuk alatt eleget faggatták már őket ilyen módon, „de minden eredmény nélkül”.

Lehet, hogy igazuk van. Kézzelfogható eredményt én sem ígértem, s nem is ígérhettem, hiszen egy művelődés-szociográfiai pillanatfelvétel elsősorban csak felhívhatja egy-két jelenségre a figyelmet, óva

inthez valamitől, jelezhet valamit, eredményt azonban nem kínálhat fel. Pontosabban, az eredmény csak másodlagos, akkor jön létre, ha a felmérés tapasztalatait minden olvasó és minden érdekelt önmagában mérlegeli, s levonja a maga számára a tanulságot.

A dolgozat megjelent, s nem számítva a néhány sajtóbeli (nem tanárok írta) recenziót és az egy Tóke István reagálását, nem jött rá felelet. Pedig közben volt egy nyár is meg néhány kevésbé „bonyolult feladatokkal teli hónap”. Egyszerűen nem tudtam elhinni, hogy ennyire érdektelenek legyenek pedagógusaink, s ezért a hagyományos téli szabadkai szemináriumra, a szervezők szíves segítségével, „be- csempésztem” még egy kérdőívet, ezúttal csak ez érdekelt:

1. Olvasta-e a HfD múlt évi áprilisi számában megjelent Hatvan magyartanár c. művelődés-szociográfiai dolgozatot? (IGEN. NEM.)
2. Ha nem, miért? (Nem veszem; nem olvasom a HID-at; nem is hallottam róla; nem volt időm elolvasni; nem érdekel — a megfelelő választ kérnénk aláhúzni —, egyéb okokból nem olvastam, és pedig: _____)
3. Ha olvasta, mi a véleménye az írásról?

Mi tagadás, így láttam legcélszerűbbnek a dialógus — már nem is folytatását, hiszen ez meg sem kezdődött, hanem egyszerűen — elindítását. Sarkallt, hogy legszemélyesebb ügyükről és ugyanakkor közügyről is egyaránt szó van, hogy végre hozzá kell fogni értelmiségi terepszemlénkhez, s meggyőződésem szerint, ezt a vizsgálódást éppen a magyar szakos tanárok körében — és segítségével — kell elkezdni.

OLVASTA-E? ...

Pontosan negyven kérdőívet kaptam vissza. Ennek a számnak — mert csak a szeminárium utolsó napján kérték fel a jelenlevőket az anketlapok kitöltésére, különben a községi szkupstina, ahol az előadásokat és a megbeszéléseket tartották, előcsarnokában egy asztalkára tették ki a kérdőíveket, nyilván ama meg gondolás alapján, hogy majd észreveszik vagy így is észreveszik — ezúttal nem tulajdonítanék különösebb jelentőséget. Nézzük inkább a válaszokat.

A negyven tanár közül huszonegy olvasta, tizenkilenc pedig nem olvasta a Hatvan magyartanár-t. Az utóbbiak sorából tizenegyen azért, mert nem veszik, nem olvassák a *Hidat*, négyüknek nem volt ideje — az egyik megjegyzi, hogy hosszabb ideig beteg volt —, egy, mert akkor még nem járatta a folyóiratot, egy pedig mert nem is hallott az írásról. Egyikük így válaszolt: „Ismerem a dolgozatot, néhány szakaszával megismerkedtem, de elejétől végig nem olvastam.” Nyilván ide sorolhatnánk azt is, aki csak aláhúzta a kérdőíven az IGEN-t, de véleményét egyetlen mondatban sem közölte. Nem hallgathatom el, hogy a válaszadók között néhány tanító is volt, s az igenlő választ aláhúzóik között

zömmel középiskolában tanító tanárok szerepelnek. (Ezt az anonimitás ellenére is sikerült megtudni a szervezőktől.)

Hárman röviden, egyetlen mondatban közölték véleményüket:

— A vidéki gyartanárok helyzetéről és szerepéről készült elég reális kép.

— Objektívebben is meg kellene világítani.

— Megérdemelte a második díjat.

VÁLASZOK: PRO ÉS KONTRA

„... a szunnyadók felrázására”

Mindenesetre újszerűnek tartom a probléma ilyen szerű felvetését, ill. tárgyalását. Annak ellenére, hogy néhol túlzottnak tartom a következtetéseket, megállapításokat, mégis szükség van a szunnyadók felrázására.

„... lesújtó, de izgalmas”

Meglepett az írás, amely ilyen képet mutatott a magyar szakos tanárok helyzetéről, magatartásukról, viszonyulásukról az időszerű kérdésekhez. Számomra a feltárt helyzet lesújtónak hatott, de izgalmas is volt, mert ilyen jellegű írást a mi életünkről nem olvastam. Nagyon hasznosnak is tartom az ilyen felmérésjellegű írást.

El kellene juttatni minden iskolába.

???

Egyáltalán nem egyezem! A *Magyar Szó*ban olvastam. Szakember legyen a pedagógiában!

„csak részleteiben”

Olvasója vagyok a *Hid*nak, de e cikket nem ott olvastam, és csak részleteiben. Szociográfiai írásokat szívesen olvasok.

„... objektívebb megvilágítást”

A tanárok válasza őszinte. A vallomások alapján a mai tanár nem lehet a gyerekek ideálja, legalábbis a középiskolásoké nem! Gerold műve huszonnégy vallomás összege. Szerintem a probléma objektívebb megvilágítást is érdemelne.

Sokban egyezem Tőke I. véleményével (a *Hid* utolsó száma).

„... mint vitandító megfelel”

Kemény diót próbál feltörni, véleményem szerint, mint vitaindító írás megfelel, de nem alkalmas arra, hogy végső következtetéseket vonjon le. A felvetett problémához még sok szakembernek, szociológusnak, kellene hozzászólnia.

Hiányzik: az elfásulás stádiumai

1. A kívülálló szemével tárgyalja a kérdést, konkrétabb ismeretek hiányában.
2. Szerkezeti szempontból kiegyensúlyozatlan (a befejező két fejezet elcsúszott).
3. Jobban megfigyelhette volna a tanárok elfásulási „stádiumait” és azt, hogy hogyan van ez kapcsolatban a szolgálati évekkel.
4. Jó, hogy mégis foglalkozott valaki ezzel a témakörrel.

„...megdöbentett...”

Tetszett és bizonyos mértékig megdöbentett a belőle áradó nézőpontok (a válaszok nézőpontjai) összessége. Furcsállom, hogy egy iskolát vagy egyetemet végzett ember látószöge ilyen egysíkú vagy esetleg szűk nyílású legyen.

Bár ez már nem ide tartozik, meg kell jegyeznem, a tanulmánnyal kapcsolatos Biacsi-eszmeifuttatás nem mindenben helytálló.

„...így? Nem sokra megyünk.”

Ha a szerzőnek az a véleménye, hogy munkáját az sem olvassa, akinek kellene, pontosabban, akire vonatkozik — akkor miért nem veszi át ő az arra illetéktelen nevelő szerepét? Másrészt, tegyük fel, hogy amit a mai említett elparlagiasodott tanár végez, az mind rossz és az „elolvasatlan” kiadvány mind jó? Véleményem szerint az illetékeseknek le kellene szállni a vélt magasból. Már megszűnt a testi fenytetés korszaka, s ugyanúgy a lelki megszégyenítés sem célravezető.

Úgy vélem, megértéssel, összefogással többet érne a munka. De így? Nem sokra megyünk.

„...egyoldalú... jórészt helytálló...”

Pillanatfelvétel, melybe azonban nem fért bele minden. A felvett kép kissé egyoldalú, csonka, mégis teljes igényűek a következtetései. Ez ugyan kisebb hiba, mert a felmérés jórészt helytálló.

A hangneme helyenként — tekintettel az adatszermzés módjára, komolyabban kifogásolható, elmarasztaló (sértő).

„Fájok”

A művelődés-szociográfiai dolgozat kitűnően felvázolja a magyartanárok siralmas helyzetét, a sokak körében eluralkodott szellemi renyhéséget. Mindig fájok, ha a téli szemináriumok alkalmával a szaktársaim *jénytelen* szemébe nézek. *Fájok, mert nincs bennük tűz. A jénytelenségnek, a tárgyá merevedésnek lehangoló dokumentuma ez a dolgozat. A ténymegállapítások helyesek. Várom a folytatást! Várom a segítséget. Állandóan vívódom. Nehéz így adni. Rossz emlékekkel távozom most is a találkozóról. Az összejövétel divatbemutatóvá vált.*

Kárörvendő mosollyal állapítják meg egyesek tárunk (ruhatárunk? G. L.) „elszürkülését”. A Gion-estre is csak kíváncsiságból jöttek el: újabb bizonyítéka laposságuknak.

Ez nem is vélemény az írásról. Kiírtam magamból egy keveset, ami fáj. Fájasom igazolja a dokumentum realitását.

Fáj a bárgyúságuk!

Fáj, mert nincs bennük *irodalmi érzékenység!*

Tudálékosak és csak TANÁROK. Riaszt a szó: szemüvegre, szárazságra, fekete katedrára asszociálok.

Fáj a lemaradásuk!

Fáj a Jókainál, Petőfinél, Fehér Ferencnél, Majtényinál való megrekedtségük!

Fáj az érdektelenségük!

„... segíteni kellene nekik. Hogyan?”

A Gerold-kérdőívre beérkezett válaszok csakugyan a magyartanárok hiányos ismereteiről, érdektelenségéről és igénytelenségéről tanúskodnak, de még az ilyen súlyos jelzőkkel jellemezhető magatartás sem jogosíthat fel senkit olyan következtetések levonására, mint amilyeneket Biacsi Antaltól olvastunk a 7 Nap hasábjain. Azt hiszem, sokkal több olyan magyartanárnak kellene lennie, mint Tőke István. A *Híd* legutóbbi számában megjelent válasza nem a Gerold-vállalkozást és a hozzá hasonlókat utasítja el, hanem a „szellem janicsáraival” szemben vállalja a harcot, azokkal szemben, akik megfélemedeznek arról, hogy a magyartanár munkája *létfonosságú*, s ezért minden lelkiismeret-furdalás nélkül *általánosítanak*, és ezzel elfojtják benne azt a tüzet, amit környezete is állandóan fojtogat.

Érdekes összevetni Gerold dolgozatát a 7 Napban megjelent „kifejtéssel”. Geroldé szomorú, siralmas tények felsorakoztatása, az utóbbi pedig rosszindulatú átnagyarázása a művelődés-szociográfiai kísérletnek.

Gerold dolgozata a magyartanárok *segítségét* sugallja, az utóbbi *ledorongol*.

Pedig segíteni kellene nekik. Hogyan? A hogyan kérdésénél kellene időznünk. Különös pl. hogy az öt regény szerzőjével tartott irodalmi délután kezdetén néhány magyartanár arról beszélt, hogy B. milyen hanyagul öltözött fel, pedig van pénze, de úgy hallották, hogy fősvény. Az öt könyv nyilván kevésbé érdekelte őket.

Segíteni kellene rajtuk. Természetesen nem mind ilyen. Ezért nem szabad általánosítani.

„... meghökkentő...”

Témáját illetve feldolgozási módszerét illetően meghökkentő dolgozat, de a kérdés általánosságát figyelembe véve nagyon nehéz rá választ adni, s csak általános véleményt összegezhetek. A magyartanárok műveltség-szintjét, érdeklődési körét, kultúrmisszióját vagy gyökértelenségét szociográfiai módszerekkel sikeresen tárja fel, de a bajok gyö-

gyításának módjaira nem mutathat rá, mivel az öngazgatási mechanizmusban úgyszólván lehetetlen egységes megoldást találni.

„... amennyiben...”

Meglehetősen gyászos kép, amennyiben a megkérdezettek őszintén válaszoltak, vagy amennyiben a dolgozat írója úgy olvasta a vallomásokot, ahogyan azokat a tanárok írták, s nem a maga szubjektív melléklöngéjével fogta össze a gondolatokat. A hatást, amelyet a dolgozatnak el kellett volna érnie, szerintem nem érte el; akik elolvasták, nem a tanulságokat vonták le belőle (lásd: Biacsi Antal — 7 Nap).

„... helytálló, de... merész...”

Régen olvastam. Én is egyike voltam azon magyartanároknak, akik megválaszták a kérdőívet, és a véleményem ott van az írásban.

Gerold írása helytálló, de egyes esetekben merész kijelentéseket, ítéletet alkot a magyartanárokról, s nincs mindig igaza. A kultúra, a továbbfejlődés nem lehet minden szubjektum számára ugyanaz, mint a dolgozat valamennyi kérdezettje, vagy akár Gerold kolléga számára. Emberek, mint a többiek: családi gondok, társadalmi problémák, s mivel ezek nem azonosak (sajnos!) nem lehet azonos az érdeklődési kör sem. Miért csak éppen a magyartanár áldozza fel magát a szocialista erkölcsnek, a kultúrának? Amíg a többi az anyagi fellendülést határozta meg életcéljául, autón jár, vendéglőben vacsorázik, addig a magyartanár szindarabot rendezzen? Hallgassa a rádió kulturális műsorait? Autó helyett könyveket vegyen, hogy a falu bogaras hülyének tartsa? Beszéljen a szocializmusról a szülői értekezleten, amikor tisztában van, hogy a Janika apja már Taunusszal jár, míg ő kerékpáron?

Hogy a magyartanárok ilyenek, nagyon jó! Milyenek lesznek ötven év múlva? S ki ezért a felelős? A társadalom? *Igen!*

„Nem vesszük magunkra.”

(Sértő, de akinek nem inge, ne vegye magára! Nem vesszük magunkra.)

Csak pillanatkép, nem egészen tárgyilagos. Nem öleli fel, hogy honnan indultak el a magyartanárok, milyen nehézséggel, milyen problémákkal (millióval!) küzdöttek és küzdenek. Formális felmérés csupán, felületességgel, elmélyültség nélkül készült. Ilyen bírálatot nem vesszünk szívesen. Nagyon magunkra voltunk hagyatva, eddig nem is volt nagy lehetőségünk felmutatni eredményeinket! Elfelejtí a cikkíró, hogy milyen képzést, alaptudást kaptunk mi az egyetemen, s magunk erejéből még szép, hogy eddig is eljutottunk. (Módszertani!)

Csak részben igazak az állítások. Vannak köztünk is lelkesek, értékes munkások, de (legtöbbjük kisebbrendűségi komplexumokkal küzd) nincs rutinunk az írásban és nincs elég bátorságunk, hogy megmondjuk, ami fáj, vagy publikáljuk azt, amit tudunk.

Elvitathatatlan az a tény is, hogy mi magyartanárok még mindig túlterheltek vagyunk, minden ránk vár az iskolában. (Könyvtárvezetés, önképzőkör irányítása, szindarabrendezés, műsorszervezés, jegyzőkönyvvezetés stb. stb.) Tehát időhiányban szenvedünk. Minden pályázaton részt vesz az iskola, persze a magyartanárra vár az átnézés. Tehát körültekintőbb bírálatot várunk.

„Mintha csak az ő ügyük lenne.”

Nagyon egyoldalú, a szélesebb körű elemzést mellőzi. Nem lehet kiszakítani a magyartanárok helyzetét az általános értelmiség helyzetének, magatartásának, kulturális igényének a megvilágításából, elemzéséből. Nemcsak a magyar értelmiségre, nemcsak a magyartanárokra kell gondolni, hanem a többi értelmiségre is. Az objektív tényezőket, az okozati összefüggéseket is fel kellett volna tárni, mert így torz képet kapunk — csak „a magyartanárokról”. Pedig éppen ők vannak talán a legnehezebb helyzetben, már ami a munkakörülményeket illeti, a társadalom viszont sem anyagiakban, sem erkölcsiekben nem méltányolja kellőképpen erőfeszítéseiket. Az iskolákban, környezetükben szinte szélmalomharcot folytatnak, hogy munkájuk eredményesebb legyen, és sokszor ebbe a harcba bele is fáradnak, mert egyedül állnak az igényesebb, színvonalasabb magyar nyelvű oktatás megteremtésében. Mintha „csak” az ő ügyük lenne ez és a szélesebb körű kulturális élet felvirágoztatása — a mérnöknek, jogásznak, orvosnak, társadalmi munkásnak stb. nem érdeke, hogy milyen lesz a kultúra színvonala? Nézzük meg a színházi előadásokat vagy más kulturális rendezvényeket, hányan vannak közülük jelen, nemcsak magyarokra gondolok. Mi ennek az oka, magyarázata — ezt is fel kellene deríteni.

A VÁLASZOKRÓL

Milyen tanulságokkal szolgálnak ezek a hol pro, hol kontra válaszok? Vegyes. Ami pedig a helyenként előforduló zavaros és magyartalan fogalmazás mellett leginkább meglep, az a leplezetlen sértődékenység:

— Szakember legyen a pedagógiában!

— Sértő, de akinek nem inge, ne vegye magára. Nem vesszük magunkra.

— Meglehetősen gyászos kép, amennyiben a megkérdezettek őszintén vallottak, vagy amennyiben a dolgozat írója úgy olvasta a vallomásokat, ahogyan azokat a tanárok írták, s nem a maga szubjektív melléklöngéjével fogta össze a gondolatokat.

— Ha a szerzőnek az a véleménye, hogy a munkáját az sem olvassa, akinek kellene, pontosabban, akire vonatkozik, akkor miért nem veszi át ő az arra illetéktelen nevelő szerepét? ... Úgy vélem, megértéssel, összefogással többet érne a munka. De így? Nem sokra megyünk!

Mi ez? Szüklátókörség — s mint ilyen provincializmus is — vagy egyszerűen „csak” feltételes reflex, az idők folyamán beidegződött, önmaguk féltését kifejező védekező álláspont megnyilvánulása? Mind-

kettő. Többen említik Biacsi Antalnak a *7 Nap*ban közölt „librettóját”, melyből szinte kivétel nélkül a sértő befejező sorokra utalnak, emlékeznek, s nem veszik észre az írás néhány igen fontos és okos megállapítását. De szintén ezt bizonyítja a *Híd* 1969. novemberi—decemberi kettős számában megjelent hozzászólás (Tőke István: Hatvan magyartanár, Jegyzetek egy szociográfiai felmérés ürügyén), amely egyrészt nem mer szembenézni a dolgozat adatainak tanulságával, másrészt kizárólag a pedagógus szemszögéből közeledik a felvetett kérdéskomplexumhoz, s közben talán észre sem veszi, átfogalmazza a problémát meg vele együtt a szándékot. Lajstromba foglalja a pedagógus társadalom bajait, fogyatékosait a tanárképzéstől a tanári szobák légköréig, s mint ilyent, méltányolni kell, hiszen hasznos, régóta közvitára érett témát bolygat meg, csak elfelejtkezik arról, hogy a dolgozatban elsősorban *értelmiségi vizsgálattal* próbálkoztam, s a tanárkodás pedagógiai, módszertani oldala lényegesen kevésbé érdekelt. Véleményem szerint lehet valaki csapnivalóan rossz pedagógus, neveléstudományi szempontból, de ugyanakkor értelmiséginek kiváló, példamutató. És fordítva. Készíthet valaki gyönyörű óravázlatokat, tarthat módszertani szempontból hibátlan órákat, lehet, hogy értelmiséginek mégsem kiváló, sőt nem is közepes.

Néhány igen tanulságos, mindenképpen elgondolkoztató, meghallgatásra méltó kifogással is találkozhatunk a kérdőívre adott válaszok között:

— Nem lehet kiszakítani a magyartanárok helyzetét az általános értelmiség helyzetének, magatartásának, kulturális igényének a megvilágításából, elemzéséből. Itt nemcsak a magyar értelmiségre, nemcsak a magyartanárokra kell gondolni, hanem a többi értelmiségre is... Éppen ők (a magyartanárok) vannak talán a legnehezebb helyzetben, már ami a munkakörülményeket illeti, a társadalom viszont sem anyagiakban, sem erkölcsiekben nem méltányolja kellőképpen erőfeszítéseiket. Az iskolákban, környezetükben szinte szélmalomharcot folytatnak, hogy munkájuk eredményesebb legyen, és sokszor ebbe a harcba bele is fáradnak, mert egyedül állnak az igényesebb, színvonalasabb magyar nyelvű oktatás megteremtésében.

— Miért csak éppen a magyartanár áldozza fel magát a szocialista erkölcsnek, a kultúrának?

— Vannak köztünk is lelkesek, értékes munkások, de (legtöbbjük kisebbségi komplexumokkal küzd) nincs rutinunk az írásban, és nincs elég bátorságunk, hogy megmondjuk, ami fáj, vagy publikáljuk azt, amit tudunk... Elvitathatatlan az a tény is, hogy mi magyartanárok még mindig túlterheltek vagyunk, minden ránk vár az iskolában.

Természetesen ezek között nem nehéz felfedezni olyan véleményeket sem, amelyek mellett nem mehetünk el szó nélkül. Az anketra adott válaszokat és a nyilvánosan publikált véleményeket szélesebb körű, általánosabb megvilágítás céljából a következő fejezetek egyikébe sorolhatnánk.

ÉRTELMISÉGI — KI AZ?

Legrövidebben talán: gondolkodó, állást foglaló, önálló ember. Egy szóval: személyiség; aki egyrészt önálló szellemi tevékenységet folytat, másrészt viszont akinek állandó belső szükséglete ön maga továbbképzése.

Az önálló szellemi tevékenység folyamata egymással szervesen összefüggő részletfolyamatokból áll. A szellemi javak megismeréséből és befogadásából, valamint ezek továbbításából. Afféle szellemi bővített újratermelésnek is mondhatnánk ezt az értelmi processzust, amelynek motorja talán egy láthatatlan, de szüntelenül működő belső energiaforrás, külső megnyilvánulása pedig önálló véleményalkotással, állásfoglalással, szuverén gondolkodással jellemezhető sajátos emberi magatartás. Ugyanakkor lényeges jegyének számít egy belső szükségletből fakadó dinamikus műveltségigény, törekvés és képesség, hogy az ember önmagában teremtsen meg a szellemi javak abszorbeálását és kisugárzását végző, szolgáló permanens művelődés adó-vevőállomását.

Iskolarendszerünkre, iskolatípusainkra, szokásainkra és gyakorlatainkra gondolva következik mindebből, hogy sehol és semmiféle formában nem foglalkoznak — sem nálunk, sem másutt — értelmiségi-képzéssel, egyetlen tantervben sem szerepel külön — bebeflázható — tantárgyként, de minden iskolában, értelmiséginek kiváló tanárok közvetítésével, példáján alkalom adódik e sajátos emberi magatartás, pontosabban: életforma, szellemi életforma csírájának elhíntésére, eszményének kialakítására — magunkban. A többi már főleg az emberen múlik, s részben, csak szekundárisan, a körülményeken is. Véleményem szerint az ember a döntő tényező, s a körülmények csak megnehezítik, de nem akadályozhatják meg teljesen az értelmiségivé válás belülről táplálkozó folyamatát.

Gyakorlatunkból származik: a megfelelő iskolai képesítést igazoló diploma mindenkit eleve értelmiséginek predesztinál. Így legtöbbször csak formai szempontokat követve, értelmiséginek mondjuk az egyetemi oklevéllel, olykor pedig még a középiskolai érettségivel rendelkezőket is.

Azzal, hogy valaki orvos, mérnök, közgazdász, jogász, állatorvos vagy tanár, nem biztos, hogy értelmiségi is a szó nemesebb, a fogalom magatartást és életmódot jelölő értelmében.

Valaha azt tartották, hogy az értelmiséghez — mindenekelőtt a vidéki értelmiséghez — az orvos, a gyógyszerész, a pap, a jegyző s a tanító tartozik. S mint a falu, a kisváros struktúrájának tudása, képzettsége folytán sajátos réteget, több-kevesebb — ezt sokszor a vagyoni állapot határozta meg — tisztelettel is illették őket. Az értelmiség szinte egyetlen ismérve iskolai végzettsége volt — még ha életmódjával, magatartásával, szellemi tevékenységével erre nem is szolgált rá —, mintegy egyszer és örökre adatott sajátság, és sajnos, lényegében — noha kevésbé elterjedt — még ma is él ez a múltból öröklött hiedelem. De — ami főleg szomorú és elgondolkoztató — egyetemet, főiskolát végzett embereink közül is még sokan foglalkozásnak, havi fizetéssel mérhető szakmának hiszik az értelmiségi státust, s nem az emberi lé-

tezés — anyagiakkal talán nem is mérhető — alapfeltételét látják benne. Életük olyan szakaszának tekintik, mint a táplálkozást, a tisztálkodást, az anyagcserét vagy a szimplifikált — de nem lebecsülendő — munkát, amely meghatározott ideig tart, amíg az asztalnál ülnek, a fürdőszobában tartózkodnak, vagy amíg munkaidejük leteltével ki nem lépnek a gyár, a kórház, a hivatal, az iskola kapuján.

Csák Gyula, az ismert magyar szociográfus író igen találóan papucsba bújít értelmiségnek nevezi ezeket, akik „kilépve munkakörük-ből, munkahelyükről, ahol elkerülhetetlenül értelmiségi tevékenységet kell folytatniuk, magánóráikban valami mássá vedlenek. Szabad idejük kitöltésében, pihenésükben, szórakozásukban, hobbyjaikban egyaránt elütnek attól a jellegtől, színvontól, amely logikusan következne abból, hogy huszonöt éves korukig tanultak. Leginkább tunya nyárs-polgárokhoz hasonlítanak, aki papucsot húzva, a tv elé fekszik, és a labdarúgással, ultipartival összefüggő szellemi tevékenységen kívül csak annyi megterhelést vállal agyveleje számára, amennyit a képernyő igényel tőle — az pedig nem sok” (Csák Gyula: *Értelmiség — papucsban, Élet és Irodalom*, 1967. 18. sz.).

S ez nemcsak Magyarországon, tudjuk, nálunk sem sok.

Szinte hallani válem a felháborodást, a tiltakozást: épp elég nekem a munka, a munkahelyen eltöltött értelmiségi tevékenység, utána pihenni, szórakozni — kikapcsolódni akarok. Arra már nem gondolnak, hogy azért vannak ilyen igényeik, mert csak kényszeréletforma számukra az értelmiségi, a szellemi tevékenység — valamit csinálni kell —, s nem teljes és egyetlen életformájuk. Különben a pihenést, a szórakozást, a kikapcsolódást is értelmiségi szinten, minden megerőltetés nélkül, életvitelük természetes, logikus megnyilvánulásaként, velejáró-jaként élnék.

Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az önálló szellemi tevékenység megköveteli a különképzést, a folyamatos önművelést, amire legtöbbször csak az előírt munkaidő után, otthon kerülhet sor. A műszaki értelmiség tudja, érzi leginkább, hogy az egyetemen tanultak rövid idő, maximum egy évtized alatt nagy százalékban elavulnak. A kiváló tudós és cikkíró, Marx György idézi:

„A természettudósok és a mérnökök felezési ideje közel jár a tíz évhez. Fele annak, amit tanultak, egy évtizeden belül elavul, és fele annak, amire tíz év múlva szükségük lesz, ma még hozzáférhetetlen.” (Marx György: *A gyorsuló idő*, Magvető, Budapest, 1969, 279. old.)

Másképpen, történelmi példázat formájában:

„Egy mai ember annyi változást ér meg élete folyamán, amennyit az ókori Mezopotámiában csak száz egymást váltó generáció tapasztalhatott. Mai világunk gyorsan alakuló, dinamikus benyomást kelt. Rohan az idő.” (Uo. 276. old.)

S többek között ezért hárul különösen nehéz, felelősségteljes feladat az iskolákra, ezért fontos a tanárok állandó továbbképzése, önművelése, lépésben haladása a körülöttük változó világgal, tempótartása a gyorsuló idővel.

Egy percig se áltassuk azonban magunkat, hogy ez a szédületes iramú változás csak a természettudományi szakos kollégákat kénysze-

riti fokozottabb „tanulásra”, új ismeretek szerzésére. Tény, hogy a tudományos-technikai forradalom ma már szinte követhetetlen ütemű, de a magyar szakosok sem ülhetnek nyugodtan egyetemi éveik és a tanítás folyamán szerzett babérjaikon. Abból, hogy „a gyermek számára ma tízszer annyi ismeret áll rendelkezésére, mint amennyiről szülei tudhattak”, egyenesen következik, hogy az újságok, folyóiratok, rádió és tv közvetítésével megismerhető új irodalmi, művészi jelenségek születnek, vagy éppen újból divatossá válnak, és sokszor — a gyerekek felől — váratlan kérdésekként szegeződnek a tanár, a magyartanár mellének. Ilyenkor, ha tanári és emberi tekintélyét, tudásbeli fölényét pedagógusi munkájához, hivatásához fontosnak tartja, nélkülözhetetlenül ismereteken alapuló, mondhatnám, tudományos igényű választ kell adnia. S válaszadás közben — véleményében — nem az újdonságoktól berzenkedő hivatalnok, hanem mindent ismerő és mindenről önálló véleménnyel rendelkező értelmiségi magatartás — ami egy értelmiségi életforma megnyilvánulása lehet csak — szükséges. A konkrét versről nem mondhatja, hogy zagyvaság, sőt ezt magyarázva a szürrealizmusról, a pop artról és abszurd logikájáról is kell tudnia. Ha az antidráma szerkezeti-logikai sajátosságai iránt érdeklődnek, akkor a legújabb filozófiai, logikai ismeretekkel is rendelkeznie kell. Különben... de ez már a következő rész — mikor vallhatja magát értelmiséginek a tanár — tárgyát képezheti.

A TANÁR MINT ÉRTELMISÉGI

„Gyorsul az idő. Szédítően szép körunkban a tanítók, tanárok, oktatók állnak a legkritikusabb poszton... Mindenki elmaradhat a gyorsuló világban, de a tanítók soha...”

(Marx György: I. h. 299. old.)

Az idézett válaszokból láttuk, a tanárok közül csak egyik-másik utalt arra, hogy a vizsgélódás elsősorban az értelmiségi koordináták felrajzolása a magyar szakos tanárok életvitelének, magatartásának, igényességének, korszerűségének — a vallomások és a körkérdésre adott feleletek szerint — érdekében történt.

— Furcsállom, hogy egy főiskolát vagy egyetemet végzett ember látószöge ilyen egysíkú vagy esetleg szűk nyílású legyen.

— Fáj a lemaradásuk!

Fáj a Jókainál, Petőfinél, Fehér Ferencnél, Majtényinál való megrekedtségük!

Fáj az érdektelenség!

De mivel láttuk az előző fejezetből, hogy az értelmiségi státusz elsősorban szellemi igényekkel, igényességgel mérhető, mentalitás kérdése, amelynek nem kizárólagos ismerve, esetleg csak feltétele lehet az egyetemi oklevél —, most azt kell megvizsgálni, hogyan, milyen formában nyilvánul meg az értelmiségi jelleg a magyar szakos pedagógusoknál. Elsődlegesen a tanításban, az ismeretek nyújtásában, továbbításában — hiszen ők a szellemi tőke megalapozói, azok a nevelők, akik a tárgyi

tudás mellett elsősorban emberi állásfoglalásra is, tudásbeli igényes- ségre, szellemi munkaszokásokra, egyszóval, értelmiségi életstílusra nevelnek és nevelhetnek. Épp ezért, ha tőlük korszerű tudásigényt, a szellemiekben való jártasságot és időszerűséget tételezünk fel, akkor ez arra a társadalmi felelősségre is utal, amely munkájukkal, hivatá- sokkal eleve együtt jár. Értelmiségi önértékre apellálunk, figyelmeztetve, hogy tevékenységük, hatáskörük nem egyenlíthető ki a szellemi igahúzás fogalmával, noha sokan — közülük is, s nyilván nem is telje- sen alaptalanul — úgy érzik, gondolják, s viszonyulnak munkájukhoz.

Ne értsük félre, a Hatvan magyartanár meg ez a cikk sem a magyar szakosok ellen íródott. Talán felesleges bizonyítani, tanárpárti vagyok, de nem a *hivatalnok tanár*, hanem az *értelmiségi tanár* pártján állok. S e kettő között óriási a különbség. Az első csak azt igényli (tudja?), alig valamivel magasabb színvonalon, bővebben, mint középiskolás diákjai, amit a tanterv előír, ami a néhány éves rutinmunka után örökre sajátjává válik. Ez pedig kevés is, szűk is, semmiképpen nem lehet a tanári egzisztencia alapja. Az egykönyvű — csak a tankönyvre támaszkodó — pedagógus nem értelmiségi, s talán nem is pedagógus. Miféle értelmiségi eszményt tud nyújtani az olyan, aki nem jutott el addig, hogy belső szellemi igénye legyen a tanterv, a tankönyv kere- teinek túlhaladása, az önművelés, az új iránti érdeklődés, fogékony- ság s az önálló véleményformálás és -nyilvánítás?

„Gyakorlatból állítom — írja már idézett cikkében Tőke István —, hogy a magyar szakos tanárok érdeklődése mindig élénk, valahányszor a tanítás gyakorlatát érintő fejtegetésekről, a tanórák módszeres felépítéséről vagy a tanulók aktivizálásáról van szó.” Ez nyilván dicsé- retes, de kevés, a pedagógusi hivatás egyoldalú értelmezését rejti ma- gában. Ilyen elvek alapján válnak *csak* tanárrá, *csak egy* tanárrá a pe- dagógusok. Illusztrálásképp emlékeztetnék azokra a nem épp szórványos reagálásokra, amelyek a tanítás menetét a legrészlete- sebben előíró, az aprólékosan beprogramozott oktatás lazítását, a pe- dagógus nagyobb önállóságát és kezdeményezési szabadságát szorgal- mazó javaslatot fogadták. „Megnehezíti a tanítást, mert nem elég konkrét, túlságosan sok szabadságot enged meg, így mindenki a saját elképzelését valósítja meg.” Többen tiltakoztak, mert nyilván a tálcán való felkínálás kényelmesebb, hiszen évek során a minimális szellemi erőfeszítéstől is fokozatosan mentesíti a pedagógust, aki — nem épp melleleg — értelmiséginek hiszi és vallja magát. Ezzel a hivatalnoki mentalitással magyarázható, hogy egyes tanárok fanyalagva fogadták a középiskolás irodalomtankönyveket is. Arra hivatkoztak, hogy nem a diákság szellemi színvonalán tárgyalják a magyar és világirodalmat. Nem értik a gyerekek — mondták. De arra nem gondoltak, hogy ez elsősorban a tanár eddigi munkájából következik, az ő szegénységi bizonyítványa. Az ilyen tanár nem értelmiségi, s az sem mentheti, hogy talán neveléstudományi szempontok szerint kifogástalan tanerő. Meg- lepő, hogy pedagógusaink nem látják a különbséget az ötvenes évektől „behozott” és a hazai tankönyvek között. Berzenkedve, értetlenül fo- gadják azt, amiből tanár és diák egyaránt, igaz, nagyobb szellemi erő-

fesztések árán, de magasabb szinten, a korszerűség figyelembevételével tanulhat.

Igaza van Tókének, amikor a hivatás és tanárkérdés problémáját egybefűzve megállapítja: „Ahhoz, hogy valaki jó magyar szakos tanár legyen, nem elegendő csupán a szépirodalom kedvelése és néhány nevelési elvnek az ismerete. Ezek még nem vérteneznek fel egy pedagógust sem a pályával együtt járó buktatókkal és megpróbáltatásokkal szemben.” De elfeledkezik róla, hogy senki sem a szépirodalom kedvelését, hanem értelmiségi voltukat, szellemi önállóságukat kéri számon a magyar szakos tanároktól, aminek természetes velejárója, tanárokról lévén szó, az irodalom kedvelése. Meglepő, hogy a Hatvan magyartanár megírásához szétküldött kérdőívből is csak a szépirodalom iránti vonzódást vagy ennek ellenkezőjét látja, s nem lát a felsorolás formális válaszai mögé, nem egy korszerűségényt olvas ki a lajstromokból, holott ezek — a többi, szintén változtatás és szépítés nélkül leközölt válasszal együtt — éppen ezt hivatottak megmutatni. Arról van szó, hogy miféle értelmiségideált nyújthat egy Jókainál, Zilahynál, Csépenél megrekedt tanár, nem pedig arról, hogy a szépirodalom kedvelése nem lehet mércéje a tanári hivatásnak.

Biacci említi, hogy pedagógusaink nagy részének nincs intellektuális bázisa, nincs meg a munkájához, hivatásához elengedhetetlenül szükséges filozófiai koncepciója. S ez — a válaszok és az újabb ankét reagálása alapján állítható — igaz is. Türelmetlenül hangzik el a kérdés: „Vajon honnan vihették volna magukkal útravalóul azokat az eszményeket? A főiskoláról talán?” (Tőke István: i. h. 1251. old.) De erre utal az itt közölt ankét egyik részvevője is: „Elfelejtí a cikkíró, hogy milyen képzést, alaptudást kaptunk mi az egyetemen, s a magunk erejéből még szép, hogy eddig is eljutottunk.” A kérdést megelőzően Tőke Bori Imrét idézi: „Felkészültségüket vagy pedig a körülményeket kell-e hibáztatnunk, hogy magukra hagyatottságukban oly gyorsan feledik azokat az eszményeket, melyeket útravalóként magukkal vihettek?” Nincs érdekemben védeni az egyetemet, de szükséges megjegyezni: egy sajátos értelmiségeszményt mindenki kaphatott, még ha pedagógiai képesítésünk valóban hézagos, sőt gyatra, ha mindannyiunkkal meg is történnhetett, hogy az igazgató háromszor vagy többször is visszadobja a rosszul megírt tanmenetet. Példaként egyetlen nevet említenék: Sinkó Ervin. Emberi magatartása, intellektuális izzása, fiatalos érdeklődése példamutató lehetett mindenki számára, aki az egyetem falai közé került. De hány, már tanárként dolgozó, magánhallgatónak volt fontosabb, hogy Sinkónak csak hat gimnáziumi osztálya van, annál az értelmiségeszménynél, amit Sinkó neve, munkássága, élete jelenthetett, példázhatott volna számára? Vagy: később az egyetemre kerültek közül hányan tartják követendőnek, hányan tudják méltányolni Bori Imre irodalmi és közéleti tevékenységét, irodalomfelfogását? Miért kell elhallgatni továbbá, hogy irodalmunk megújítói, a harminchoz közeledő nemzedék tagjai épp az egyetemről kerültek ki, s onnan vitték magukkal ember-, tudomány- és irodalomeshményüket, ott szereztek az alapismereteket értelmiségi magatartásukhoz, tanultak meg gondolkodni irodalomról, emberségről, forradalmiságról, önma-

gukról — a világról? Felesleges talán bizonyítani azt is, hogy az egyetem feladata nem az egyszer s mindenkorra megszerzendő ismeretek szájba rágása, hanem egy magas szintű, értelmiségi hozzáállásra, viszonyulásra való felkészítés. Ugyanakkor tudni kell, hogy a diplomával rendelkezők közül — még ha egyesek pedagógusnak alkalmasak is — nem mindenki mondhatja el magáról, hogy értelmiségi. Ezekre vonatkozik, amit Herceg János így fogalmaz meg: „alvó lelkiismeret, teljes közöny és anyagi műveletlenség” (Herceg János: A tanár felel, 7. Nap).

Még megválaszolatlanul maradt a kérdés, amely a sorok között állandóan jelen volt: mit tegyen a magyar szakos, hogy ne csak tanár legyen? Ennek nyilván főleg tanári tevékenységében kell kifejezésre jutnia. S ezenfelül, ezzel párhuzamosan? A Hatvan magyartanár-ban idézem: „Hány megkezdett kulturpolitikai, irodalmi, színházi vita vált értelmetlenné már, mert „senki sem reagált”, „senki sem kapcsolódott be”, mert a hozzáértők, a hivatottak, elsősorban a magyartanárok nem hallatták szavukat?” Ezt a lamentációt Tőke is idézi, majd hozzáteszi: „Hadd mondjunk ezzel kapcsolatban is néhány szót! Nem vitás, hogy magyar szakos tanáraink ritkán és igen kevesen kapcsolódnak be a vajdasági kultúrélet szellemi áramkörébe. Ennek okait részben a tanároknak, részben a körülményeknek kell keresnünk.”

Ember vagy körülmények, azt hiszem, felesleges firtatni, mert úgy is az emberen múlik a legtöbb. Az, hogy a magyartanár szakmai szempontból elszűrke-e, papucsba bújít „értelmiségivé” vedlik-e át, ha hazaér, vagy hogy irodalmi kritikával, néprajzi gyűjtéssel, szépirodalommal, iskola-, falu- és település-szociográfiával, falumúzeum létrehozásával, vitatribün szervezésével, irodalmi estek rendezésével, a helyi vonatkozású irodalmi anyag begyűjtésével és feldolgozásával, más jellegű irodalomtörténeti kutatásokkal, irodalmi és pedagógiai tanulmányok, kismonográfiák írásával, dokumentumfilmek készítésével, tankönyvirással, fordítással vagy egyéb belső imperatívusból fakadó értelmiségi munkával foglalkozik-e, az egyedül és csakis tőle függ. Attól, hogy „nem a foglalkozás, hanem a hivatás jogán” érzi-e, tudja-e magát értelmiséginek.

Érthetetlen számomra, hogy például a magyar szakosok közül senki sem foglalkozik irodalmi kritikával. Holott tudásuk, hozzáértésük nem lehet kétséges — szakmájuk az irodalom, nemcsak tolmácsolása, népszerűsítése, megszerettetése, hanem értékeinek felismerése, megítélése értelmiségi voltukból következik, a véleménynyilvánítás belső szükséglete, s ha ehhez még hozzáadjuk, hogy a kollégák, a település és mindenekelőtt tanítványaik megbecsülését és tiszteletét is kiválthatnák a nyilvános szerepléssel, akkor válik igazán érthetlenné ilyen irányú passzivitásuk, pedig nyilván nem kellene attól tartaniok, hogy írásaik a megfelelő sajtótermékekben nem látnának napvilágot.

„Nincs rutinunk az írásban” — írja az egyik, „hézagos ismeretek alapján nem tartom magam illetékesnek még a véleménymondásra sem” — mondja a másik, amikor a vajdasági irodalom jelenlegi állapotának rövid jellemzésére kértem fel. Egy másik variáció ugyanerre a kérdésre: „Ennek a jellemzésére sem Bori, sem Major, sem Szeli nem vállalkozott még eddig, holott ők esztéták. Miért éppen a kér-

dőív jobb sorsra érdemes kitöltője kapja ezt a megbízatást? Hiszen még az sem tisztázott: van-e vajdasági irodalom?" Nem tudom, kell-e arra emlékeztetni, hogy a vajdasági irodalom tanítása pedagógusi kötelessége is tanárainknak.

Az ilyen magatartás félremagyarázhatatlanul hivatalnoki, s elsősorban ez kényszeríti ki a címben történt kettéválasztást, holott nyilvánvaló, hogy nem lehet dilemma — legalábbis elméletileg nem — a tanár és az értelmiségi között, ezek megmutatására van szükség szociográfiai felmérésre, s az értelmiségi mentalitásról irt eszme-futtatásokra, példalózáásokra, a korszerűségigény, az iskolán kívüli szellemi tevékenység, az önművelés szükségének hangoztatására. Nem polihisztoroknak szeretném tudni tanárainkat, hanem kreatív szellemű értelmiségnek, akik nem süppednek évről évre mélyebbre a beidegződött szokások provinciális kátyújába. Akik saját példájukon prezentálják az értelmiség eszményképét diákjaiknak. Mert — ez már régi pedagógiai igazság — a diákok ismerik fel elsőnek tanáraik értékét, látják meg és használják ki hibáikat, közömbösségüket. És mert — ez már gyakorlati értékével túlmutat a pedagógiai szabályokon — a tanártól függ, hogy a diákok eljutnak-e az alapismereteket nyújtó iskoláktól az értelmiséget reveláló műveltségig, az önálló ismeretszerzés iránti hajlam és szokások kifejllesztéséig.

Tőke egy helyen Füst Milánt idézi: „Hogy van az, hogy egyes foglalkozási ágakban megvizsgálják az embereket, mielőtt a pályára eresztenék, például a vasutasokat, hogy nem színvakok-e, az élelmiszerszakmában dolgozókat, a bányászokat és még annyi mást, csak épp a jövődó pedagógusokat, a nevelés legfőbb erősségeit nem vizsgálja meg tehetség dolgában senki, mielőtt rászabadítaná az ifjúságra?” S igaza van, amikor alkalmassági vizsgát követel a tanárjelöltek számára, de talán mégsem a pedagógiai alkalmasság, hanem az értelmiségivé válás csírái után kellene elsősorban egy ilyen vizsgán kutatni.

AZ ÉRTELMISÉGI ÉS KÖRNYEZETE

A kérdőívre adott válaszok nagy részében félreérthetetlenül jelen van a környezet — mint a tanári egzisztenciát, a szellemi tevékenységet fojtogató erő, veszélyeztető hatalom — vizsgálatának számonkérése, igénye. Erre utalnak a dolgozatról közölt „kissé egyoldalú, csonka”, „nem egészen tárgyilagos”, „nincs mindig igaza” és a hasonló megjegyzések, amelyek a „konkrétabb ismereteket”, az „objektívabb megvilágítást” követelik. Vagy ahogy Tőke írja: „ha már felmérést végzett a szerző, akkor a pedagógusok helyzetével és életkörülményeivel is foglalkoznia kellett volna”, majd idézi az egyik ankétalany véleményét: „...nem mellőzhetjük az objektív körülményeket sem, a sok előfeltélt, amelyek jelentős mértékben befolyásolják tevékenységüket (ti., a tanárokat, T. I.) vagy éppen passzivitásukat.”

Nyilvánvalóan egyöntetű, jogos, a helyzet ismeretén, tapasztalatokon alapuló követelményről van szó, amelyet — ahogy már előbb jeleztem, s ahogy a következő fejezetben megpróbálok majd megmagyarázni,

a provincializmus képében leleplezni — talán mégsem kellene abszolutizálni, fetisizálni — minden ereje ellenére csak másodlagos —, de nem meghallgatni, nem méltányolni annyi, mint az ösztövé elméletek, a zárt kabinetek lombik-filozófiájának hódolni: a valóság ismerete nélkül elmarasztalni, ítékezni.

A dolgot megelőző ankétlapon is jelentős számban szerepelnek a tanár és környezetének elkerülhetetlen egymásrautaltsága után kutató kérdések.

— Milyen szerepe van községe kulturális életében?

— Mit tesz ennek fellendítéséért?

— Véleménye szerint milyen a község lakóinak viszonya a művelődéshez, s mennyiben változott ez a viszony az utóbbi években?

— Milyen a községi vezetők viszonya a művelődéshez?

— Milyen a helyi értelmiség viszonya a művelődéshez, mivel szórakozik az értelmiség?

— Min múlik a művészetek (főleg az irodalom) és a közönség, a „fogvasztók” viszonya helységében, s min a Vajdaságban?

— Mit jelent községében magyartanárnak lenni?

Közöljük az utóbbi a legfontosabb. Bizonyítja, hogy a rá érkező válaszok legjellemzőbb, legtöbbet mondó mondatai külön fejezetben, a pillanatfelvétel elején, kerültek kiemelésre.

— A községben nem jelent különösebb kitüntetést magyartanárnak lenni. Ugyanis sem a magyar, sem a más szakos tanárokat nem értékelik.

— Munkát látástól vakulásig. Bővebben előszóban.

— Íródiáknak, fordítógépnek lenni.

— Azt, amit tanítónak lenni, gyűlölik és lenézik, bármit is tesz, csak egy naplopó, megvesztegethető alakot látnak benne, akikkel mindig baj van. Az egyik helyi „nagyfő” szerint: „a plébánossal és a tanítókkal mindig baj van”.

— A „nép napszámosa”.

— Községe válogatja. Néhol missziót, néhol csupán keserűséget.

— Elvárja a község, hogy te legyél, aki megváltod, aztán ha próbálkozol valamivel, gyorsan kedved szegik az „objektív” körülmények.

— Egy gépíró a városházán több, semmint egy magyar szakos tanár. Nem kérdez minket senki, az égegyvilágon senki se.

A kiragadott vélemény-töredékek — akárcsak a vallomások: „az anyag mutassa meg a maga természetét” — a rossz tapasztalatok emlékével, egyetlen hangként feltörő, önmagukért beszélő kiáltások. Ezek kiváltóit közelebről is meg kell vizsgálni, hiszen a tanárnál alig kötődik — kényszerül kötődni — valaki jobban és fontosabb szerepkörrel környezetéhez.

Mit ad a város, a falu — a környezet az értelmiséginek, köztük a tanárnak, s mit általában a művelődésnek, a kultúrának?

Válaszul idézzük az egyik ankétalany véleményét arra a kérdésre, hogy „milyen a község lakóinak viszonya a művelődéshez”.

— Passzív vezetés, passzív szervezés után csakis passzív lehet a magatartás is.

- Milyen a községi vezetők viszonya a művelődéshez?
- Gondolom, kampányszerű.
- Min múlik a művészetek és a közönség viszonya helységében?
- Szervezésen.

Így van ez a legtöbb helyen, ezt olvashatjuk ki a legtöbb válaszból, esetleg még hozzáteszik: pénzen, megértésen, hozzáértésen, támogatáson.

S a beszélgetések folyamán a környezet passzivitása, érdektelensége mellett személyes élmények is elővillannak: gáncsoskodás — minden szinten: iskolaigazgatótól helyi vezetőkig —, lelki masszázs, megfélemlítés („a fejemre koppintottak”), a hatalom leple alatt az országos elvvel ellentétben az anyanyelvi kultúra ápolását, támogatását megnehezítő „magánkezdeményezések” keserű emlékei, példái váltják egymást. S mindez azoknak szolgál tenyészetül, akiket — a különböző tanártípusokat, felvillantva — Tőke a „helyezkedők” közé sorol: „Ha be akarják vonni ilyen vitába, élénken hárit el magától minden kísérletet. Vita, hozzászólás helyett inkább helyezkedik (az élet tanította erre!) — s ő jár jól. Őt nem rendelik be fejmosásra vagy jóakarató figyelemztetésre (esetleg kicsinyes zaklatásra) a helyi fejesekhez, vele sosincs baj — iszen véleménye sincsen. Leszokott már régen nemcsak a véleménymondásról, hanem az önálló véleményalkotásról is. Készségesen elfogadja azt, amit az igazgatójától hall, vagy amit a tekintélyesebb kollégái állítanak, mert ez így kényelmesebb.”

Ezektől, mivel értelmiséginek semmiképpen sem nevezhetők, nyilván azt sem várhatjuk el, hogy kivegyék részüket a műveltség terjesztésében, hogy lépésben legyenek a gyorsuló idővel, hogy számukra életformát jelentsen az értelmiségi magatartás. Ezek miatt vás:ik el a többiek kedve, ideje a népműveléshez, s nem végső soron éppen ezek leleplezéséért kell felméréseket végezni, riportokat írni, cikkezni — elsősorban a tanároknak.

Miattuk, hiszen napról napra velük ugyanabban az iskolában, ugyanabban a tanáriban vannak, kényelmeskedik el az is, aki még tudna és akarna tenni valamit. A kollégák és általában az értelmiség nagy részének passzivitása, önzetlen vagyonosodási hadjárata miatt szürkülnek el a többiek is.

Épp elég az ilyen mikrokönyezet ahhoz, hogy kiölje az emberből az érényeket, szürkére, szeszínüre fesse át a lángoló ambíciókat. Ehhez azonban még hozzátársulnak a tanár anyagi gondjai, s a szélesebb környezet meg a helyi vezetők közömbössége, hogy az egykor szép terveket dédelgető pedagógus örökre eltemetve érezze magát, hogy hivatásával összeegyeztethetetlennek lássa a karrier fogalmát, az egyéni sikerek lehetőségét.

Mindez, noha nem minden helységben azonos a helyzet, mert itt-ott vannak kivételek is, vitathatatlanul így áll, igaz, de ugyanakkor érthetetlen is. Nem vitás, hogy energiát von, rabol el a munkához kapcsolódó sok negatív körülmény, hogy a pénzhajszva, a túlórák vállalása kiszáritja a tanárokat, szellemi igényük csökken, de érthetetlen, hogy önmagukat sem becsülik többre, nincs bennük annyi értelmiségi ön-

érzet, hogy megpróbáljanak kitörni a környezet szorító karmai, bénító keretei közül, hogy egy szélesebb nyilvánosság előtti szerepléssel bizonyítsák értelmiség voltukat. Vagy arról van szó, amit Csák Gyula a magyarországi állapotokról írva így fogalmaz meg: „Kevés, aki alkában, habitusában, tudatában is értelmiségi lett.” Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy a vitákra nem reagálnak. „Minek vitatkozni? Hiábavaló minden berzenkedés. A világot úgysem a pedagógusok fogják megváltani”, idézi Tőke, s ez a magatartás már a provincializmus ölézésében fogant, s akár a következő rész bevezetője is lehetne.

A PROVINCIALIZMUSRÓL

Mindenekelőtt: mi a provincializmus?

Magatartás, életstílus, gondolkodásmód, amely igénytelenségben, tehetetlenségben, beletörődésben, szellemi bénaságban, kishitűségben, ok nélküli tekintélytisztelőben nyilvánul meg. Ahogy a vidéki értelmiség életével, megnyilatkozási formáival foglalkozó Vajda Miklós írja Rossz örökség című cikkében: „Egyik legsúlyosabb terhünk... Sajátosságos fénytörési jelenség, optikai csalódás, mely megszokott környezetünket, bevett szokásainkat, értékeinket abszolútnak mutatja, miközben a világ jelentékeny részét kizárja a látómezőből. Ennek folytán... hamis önérzet, nevetséges illúzió.” (*Élet és Irodalom*, 1969. 13. sz.)

A provincializmus szelleme mint az egysíkűség, az egyarcúság, a szürkeség filozófiája irtózik az önállóságon alapuló mást akarástól, passzivitásba fojtja, paralizálja a kezdeményezéseket, lehetetlenné teszi az alkotómunkát, az érvényesülést. Amit Tőke lélektani okoknak vél: „Nem egy tanár éveken át dédelget magában — okkai vagy ok nélkül, azt most ne firtassuk — írói, költői vagy esetleg tudományos kutatói reményeket. Csakhogy a tanári hivatás és a karrier fogalma nemigen fér meg egymás mellett, s aki egyszer rálépett a pedagógusok útjára, annak... előbb vagy utóbb fel kell adnia tudományos vagy egyéb írói ambícióit”, az a minden változást célzó kísérlet ösztönösen védekező és tiltakozó tömény provincializmus. Zárt, mozdulatlan világ, amely fél az ismeretlentől, elutasítja, kiközösíti, mert tudja, hogy minden változás a megszokott formák, a provincializmus legáltalánosabb megnyilatkozásának halálát is jelentheti. A tanártól csak azt veszik zokszó nélkül, ha nem akar több lenni, mint „csak egy tanár”: „Hagyjuk a pedagógusokat s közöttük a magyartanárokat is az iskolában: van ott tennivaló éppen elég!... Ne az iskolán kívüli látszatnyüzsgés és szerepvállalás döntse el a magyartanár munkájának értékét, hanem elsősorban az: meg tudta-e mint nevelő szeretetni tanítványaival a könyvet, s mint oktató adott-e útravalóul szellemi tarsolyukba anyanyelvi kultúrát és mennyit!” Sőt a látszatnyugalom, a nagy kitérők nélküli, eseménytelen rutinélet — szellemi élet — kedvéért ezt meg is követelik tőle, s kialakítja bennük a csalóka önhitséget, magabiztosságot — „Mi tudjuk a dolgunkat, megteesszük a kötelességünket biztatás nélkül. Bár mások is így cselekednének...!” —, ami saját érté-

keinek degradálásában, lefaragásában megnyilvánuló szerénységet — „Nem kívánjuk, hogy a pedagógus, tehát a magyartanár fizetése is akkora legyen, mint egy ipari kombinátus igazgatójáé, vagy mint a városelnöké.” — eredményez, s még az annyira nyílt látószögű, friss szellemiségű, igényesnek mondható tanárt is, mint Tóke István, behálózza, megtévesztheti. Vitacikkének kiragadott mondatai óhatatlanul Radomir Konstantinović nagyszerű rádióesszéjének egyik sarkalatos megállapítását idézik emlékezetünkbe: „A provincializmus szellemében, világában fontosabb, előnyösebb betartani a megrögzött, megkövesedett szokásokat, mint személyiségnek lenni.” (Radomir Konstantinović: *Filosofija palanke, Treći program, Radio Beograd, 1969*), azaz gondolkodó, állást foglaló, önálló ember, más szóval — hiszen ezek a jegyek, láttuk, a tanárokkal szemben támasztott magatartásmód, életstílus ismérvei — értelmiséginek lenni. Mindenekelőtt ezért, a provincializmus kényszerítő hatása alatt degradálódnak szellemükben, igényeikben hivatalnokká az értelmiséginek predesztinált tanárok, akik ugyan a postaládára és a lakásuk ajtajára nagy önteltséggel odavésztik: N. N. tanár, de arra már kevésbé törekszenek, hogy a külsőségeknek belső fedezete is legyen. Inkább tiltakoznak, ha a tankönyv nagyobb szellemi erőfeszítést követel, vagy ha a tanterv nagyobb önállóságot kínál. Tehát nemcsak kívül, a faluban, a városban tenyészik a provincializmus, hanem belül is, a szellem szaharáiban, ami viszont, tanárok lévén, a legnagyobb baj, hogy akarva-akaratlan is elhintik a diákságban ennek a szellemét, s így „biztosítják” a lelki provincializmus állandó körforgását, újraszületését. Vajda Miklós írja a már idézett cikkében: „A provincializmus olyan, mint a hétfejű sárkány; nagy nehezen levágják egy fejét — kettő nő helyébe.”

Mit ad a város, a falu a provincializmus mellett? Szinte semmit, vagy itt-ott egy-egy felismerésből vagy megérzésből fakadó, meglehetősen gyenge támaszt, de ez nem elég ahhoz, hogy aki teheti, ne menjen el, ne menjen máshová, ahol úgy gondolja, tudása, hivatása szempontjából nagyobb megbecsülés és jobb körülmények várnak rá. Az értelmiségi emigráció érthetően mindenekelőtt a műszaki, a természettudományi intelligencia körében divatos, hiszen az ő számukra kínálkoznak a nagyobb lehetőségek, a tudományos kutatómunka, a jól felszerelt intézetek — ami pedig a vidéken, kisvárosban, falun nincs. Mit adhat a környezet az értelmiséginek? Talán ha többet nem, egy minimális szellemi közélet biztosítását vagy csak ígérését. Hol, milyen formában? Bármennyire is mellékesnek tűnik, ez lényegében a helyi viszonyok ismeretében igen fontos kérdés. Hol találkozoznak az értelmiségiek? A nyilvános helyek nem felelnek meg, maradnak a szűk körű családi és baráti találkozások — magánházakban. Holott nyilván egy könyvtárban berendezett értelmiségi klub kiváló szolgálatokat tehetne. Megismerkedhetne és elbeszélgethetne a tanár, a mérnök, az orvos, az ügyvéd, mindannyian éreznék, legalább egy kis százalékban a hiányzó szellemi közélet varázsát.

Nem hiszem, hogy befejezésül szükséges még egyszer elismételni a vizsgalódást és a két írást életre hívó szándékot, amelyet végig talán túlságosan is állhatatosan mindenképpen szükségesnek tartottam védeni. Igényeink szintjének megemelése, önmagunk érdekében és a tanári munkával, feladattal járó felelősség szempontjából ez nélkülözhetetlen. Csak így következhet be a szükséges szellemi léptékváltás a csak egy tanártól az értelmiségiig. Ez pedig mindenekelőtt magatartás kérdése. Ennek megmutatása volt a céloom, érezhetően némi szükséges provokatív melléközöngével, de minden általánosításra való törekvés nélkül.